

TARİHÎ TÜRK LEHÇELERİNDE SIFAT VE ZARFLARDA PEKİŞTİRME VE DERECELENDİRME

Karagöz, İlknur (2015) Tarihî Türk Lehçelerinde Sıfat ve Zarflarda Pekiştirme ve Derecelendirme, Eyazı Yayınları, Samsun, 321 S. ISBN: 978-605-63007-7-6

Dilek ERGÖNENÇ AKBABA*

Dil Araştırmaları, Bahar 2016/18: 278-281

Türkçe; pekiştirme ve derecelendirmeye ihtiyaç duyan bir dildir. Pekiştirme ve derecelendirmenin önemli bir bölümünün sıfat ve zarflarla karşılandığı Türkçede, sıfatlar isimleri, zarflar ise fiiller, sıfatlar ve kendisi gibi göstergeleri çeşitli ayrıntılar katarak tamamlar. İlknur Karagöz'ün hazırladığı “Tarihî Türk Lehçelerinde Sıfat ve Zarflarda Pekiştirme ve Derecelendirme” adlı çalışma; sadece Türkiye Türkçesinde değil, tarihî Türk lehçelerinde de bu pekiştirme ve derecelendirmenin mevcut olduğunu, bunların hangi birim ve yapılarla karşılandığını tespit eden art zamanlı bir çalışmadır. Oldukça kapsamlı olan eser Karagöz'ün doktora tezi olarak hazırlanmış, daha sonra yayıma hazır hâle getirilmiştir.

Çalışma, 1. Araştırmanın Konusu ve Amacı, 2. Mevcut Kaynaklara Göre Pekiştirme ve Derecelendirme, 3. Derecelendirme ve Pekiştirme Nedir? konularının yer aldığı bir Giriş bölümüyle başlamaktadır. “Dilde nesnelere nitelikleri sıfatlarla, nesnelere oluş/kılışlarının nitelikleri ise zarflarla karşılanır” (Böreççi 2008: 841) ifadesine yer veren Karagöz'e göre, dil kullanıcısı, bazen niteliklerle ilgili nüansları ifade etme, bazen bir niteliği benzerleriyle karşılaştırarak daha anlaşılır kılma, bazen de niteliği salt kendi anlam çerçevesi içinde kuvvetlendirme ihtiyacı hisseder. İ. Karagöz, derecelendirme ve pekiştirmeyi şu şekilde tanımlamıştır: Derecelendirme “nesnelere nitelikleriyle nesnelere oluş/kılışlarının niteliklerini karşılayan sıfatların ve zarfların, karşılaştırma esasına veya yakınlık ve benzerlik ilgisine göre, anlamca, aynı niteliğin farklı derecelerini yansıtır duruma getirilmesi”; pekiştirme ise “nesnelere ve nesnelere oluş/kılışlarının niteliklerini karşılayan göstergelerin, bir karşılaştırma ya da benzerlik ilgisine dayanmadan, sözlük anlamlarının yoğunlaştırılması, kuvvetlendirilmesidir.” Son başlığın alt başlıklarında ise “Derecelendirmelerin Biçimlenme Süreçleri” ile “Derecelendirmelerin Anlamlanma Süreçleri ve Adlandırılışı” değerlendirilmektedir.

Çalışmanın inceleme kısmı 4 ana bölüm başlığı altında ele alınmıştır. Bu ana başlıklardan ilki “Türetimlik Biçimbirimlerle İşaretlenen Pekiştirme ve Derecelendirmeler”dir. Bu bölümde Karagöz, nesnelere ve onların oluş/kılışlarının niteliklerini karşılayan göstergelerin her zaman bu görevlerini tam olarak yerine getiremediğini belirtir. Çünkü Karagöz'ün ifadesiyle nesnelere ve nesnelere hareketlerini tek tek karşılayan asıl isimlerin ve fiillerin anlamlarında görülen kesinlik, onların çeşitli özelliklerini yansıtan sıfat ve zarfların anlamlarında görülmez. Türkçede nesnenin ve oluş/kılışlarının niteliklerindeki bu fark ve dereceleri ifade etmek için

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü, Ankara/TÜRKİYE. akbaba.dilek@gmail.com

başvurulan işaretleyicilerden biri de türetimlik biçim-birimler yani yapım ekleridir. Karagöz bunların sadece ekleme yoluyla sıfat türeten her türlü “türetimlik” değil, aynı zamanda sözlük ile metin düzeyinde, sıfat ve zarf türündeki göstergeleri derecelendiren “yarı türetimlik”leri de içine alması gerektiğini anlatır. Söz gelimi “*tut-kun aile*”, “*konuş-kan çocuk*” vb. örneklerde “*tutkun*”, “*konuşkan*” sıfatları “*tut-*”, “*konuş-*” sözlükbirimlerinden {-*kun*}, {-*kan*} türetimlikleriyle genişletilmiştir. Bu sıfatların anlamlarında “çokluk, aşırılık, süreklilik” ifadeleri mevcuttur. Karagöz, buradaki türetimliklerin sıfatın asıl anlamına kıyasla farklı derecelerini yansıtmadığını, bağımlı sözlükbirimleri genişleterek çokluk, aşırılık, süreklilik ifadesi taşıyan sıfatlar (bağımsız sözlükbirimler) oluşturduğunu belirtir. Ona göre pekiştirme ve derecelendirmeden bahsedilebilmesi için derecelendiren unsurun “yarı türetimlik”, derecelendirilen unsurun ise sözlük düzeyinde sıfat veya zarf olması gerekir. Derecelendirmelerin asıl dayanağını da “adi derece” veya “sıfır derece” olarak adlandırılan sözlük düzeyindeki uzlaşmış anlam oluşturur.

Karagöz, bir sıfatın türetimliklerle derecelendirmesinin iki şekilde gerçekleştiğini belirtir:

1. Sıfat yakınlık, benzerlik veya azaltma işlevli {+aç}, {+Az}, {+ÇA}, {+ÇAK}, {+çin}/ {+şin}, {+msI}, {+mI}, {+mtırak}, {+mtul}, {+sığ}/ {+sı} vb. bir yarım türetimlikle genişlemişse sıfatın kavramı karşılama gücünde bir zayıflama ve azalma meydana gelir.
2. Eğer türetimlik, üstünlük, en üstünlük, çokluk, aşırılık veya pekiştirme işlevli ise {+ÇIK}, {+KAN}, {+KInYA}, {+mA}, {rAK}, {+TI} vb. türetimliklerle sıfatı çoğalma yönünden derecelendirir, pekiştirir.

Bundan sonra Karagöz, bahsettiği türetimlikleri tek tek açıklamış, her bir türetimlik biçimbirimin önce hangi tür kelimedenden sonra geldiğini ayrı başlıklar altında ele almış, daha sonra her bir kelime türünün tarihî Türk lehçelerinde kullanılmasını örneklerle göstermiştir. Her biçimbirimin yapısı ayrıntılı bir biçimde incelenmiş, kaynaklarda nasıl incelendiği gösterilmiştir.

Bahsi geçen türetimlik biçimbirimlerden ilki {+(a)ç}tır. Ekin sıfatlardan sonra Eski Anadolu Türkçesinde nasıl kullanıldığı gösterildikten sonra {+An} biçimbirimine geçilmiş, ekin yapısı hakkındaki bilginin ardından “Zarflardan Sonra” ana başlığı altında, Köktürkçe, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Çağatay Türkçesi dönemlerine ait bol bol örneklerle bu biçimbirim incelenmiş, her cümle örneği Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Bu sıraya göre incelenen diğer türetimlik biçimbirimler {+Az}, {+ÇA}, {+ÇAK}, {+ÇIK}, {+çin}/ {+şin}, {+I}, {+KAN}, {+KInYA} (<{KInYA}), {+IA}, {+mA} (<{mA}), {+(i)mtul}dur.

Daha sonra ele alınan {+(i)n} biçimbirimi “Zarflardan Sonra” başlığında {-(i)pAnIn} (< -(I)p+A+I+n)’da, {-matu(n)} (<-matu+n)’da, {-mAYIn} (<-may + (I)n)’da değerlendirilmiştir.

{ok} / {ök} (> {+k}) tarihî Türk lehçelerinde sıfat ve zarfları pekiştiren, Türkçenin görevli sözlükbirimlerinden biri olarak ele alınmış, aynı şekilde “Sıfatlardan sonra” başlığı altında kelimenin Köktürkçe, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi

Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesindeki kullanılışı incelenmiştir. “Zarflardan sonra” başlığında yine aynı tarihî Türk lehçelerindeki şekiller örneklerle gösterilmiştir.

{+rAK} belirtilen şekilde incelenen türetimliklerden biridir. Bu biçimbirime çalışmada çok geniş bir yer ayrılmıştır. {+sığ}, {+TI} da benzer şekilde değerlendirilen türetimliklerdir.

II. Sözlükbirimlerle İşaretlenen Pekiştirme ve Derecelendirmeler çalışmanın ikinci ana bölümüdür. Bu bölümde sıfat ve zarfların sözlükbirimlerle de pekiştirilip derecelendirilebildiği, bu durumda derecelendiren unsurun zarf işlevli bir sözlükbirim olduğu ifade edilerek, tarihî Türk lehçelerinde derecelendiren unsur görevindeki sözlükbirimler, anlamca ortaklık ve yakınlıkları dikkate alınarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma şu şekildedir:

1. “Çok, pek” anlamlarıyla derecelendiren {ağır}, {artuk}, {ayığ}, {çok}, {edgü}, {idi}, {ingen}, {katıg}, {ked}, {köp}, {telim}, {uluğ}, {üküş}, {yaman}, {yavlak},
2. “Onca, o kadar; nice, ne kadar; böylesi, bu kadar” anlamlarıyla derecelendiren sözlükbirimler: {ança} / {munça}, {antağ}, {muntağ}, {neçe},
3. “son derece, sınırsız, fevkalâde, mükemmel, tam” anlamlarıyla derecelendiren sözlükbirimler: {angsız}, {ertingü}, {kop}, {tükel}, {ülgüsüz},
4. Farklı anlamlarla derecelendiren sözlükbirimler: {az} / {biraz}, {Ang}, {ne}, {takı}, {yig}. Karagöz, bu son gruptaki sözlükbirimler arasında anlamca ortaklık ve yakınlık olmadığını ifade eder.

Çalışmada belirtilen bu maddelerin hepsi, başlık olarak gösterilmiş; verilen sözlükbirimler de tek tek incelenmiştir. Başlıklardan ilki “‘Çok, pek’ Anlamı Taşıyan Sözlükbirimlerle İşaretlenen Pekiştirme ve Derecelendirmeler”dir. Bu bölümde yukarıdaki maddelerde geçen sözlükbirimler yine aynı şekilde sıfat veya zarftan önce gelip gelmeme durumuna göre tarihî Türk lehçeleri içinde örneklerle ele alınmıştır. {ağır}, {artuk}, {ayığ}, {çok}, {edgü}, {idi}, {ingen}, {katıg}, {ked}/ {key}, {köp}, {telim}, {uluğ}, {üküş}, {yaman}, {yavlak} sözlükbirimleri bu bölümde ayrıntılarıyla gösterilmiştir.

Bu bölümdeki ikinci ana başlık “‘Onca, o kadar, o derece; nice, ne kadar; bunca, bu kadar, bu derece, böyle, böylesi’ Anlamı Taşıyan Sözlükbirimlerle İşaretlenen Pekiştirme ve Derecelendirmeler”dir. {ança} / {munça}, {antağ}, {muntağ}, {neçe} sözlükbirimleri bu bölümde incelenmiştir.

Bu bölümün üçüncü ana başlığı “‘Son derece, sınırsız, fevkalâde, mükemmel, tam’ Anlamı Taşıyan Sözlükbirimlerle İşaretlenen Pekiştirme ve Derecelendirmeler”dir. {angsız}, {ertingü}, {kop}, {tükel}, {ülgüsüz} bu başlık altında ele alınmıştır.

İkinci bölümün son ana başlığı ise “Farklı Anlamları Bulunan Sözlükbirimlerle İşaretlenen Pekiştirme ve Derecelendirmeler”dir. {az} / {biraz}, {Ang}, {ne}, {takı}, {yig} bu başlık altında değerlendirilmiştir.

Çalışmanın üçüncü ana bölümü III. Dizimsel Birimlerle İşaretlenen Pekiştirme ve Derecelendirmeler’dir. Bölümün ilk başlığı “Tekrar Grubu Yapısındaki Dizimsel Birimler ile İşaretlenen Pekiştirme ve Derecelendirmeler”dir. “Aynen Tekrar Grubu”

ve “Eş Anlamlı Tekrar Grubu”; yukarıdaki gibi “Sıfatlardan ve Zarflardan önce” başlıkları altında yine tarihî Türk lehçelerinde tek tek ele alınmıştır. Bu bölümde “Edat Grubu Yapısındaki Dizimsel Birimlerle İşaretlenen Pekiştirme ve Derecelendirmeler” belirtilen şekilde değerlendirilmiştir.

Çalışmanın son ana bölümü ise IV. Dizimsel Yapıyla İşaretlenen Pekiştirme ve Derecelendirmeler’dir. Karagöz’e göre sıfat veya zarfın anlamındaki derece farklılığı türetimliklerle, zarf işlevli sözlükbirimlerle ve geçici zarf görevi üstlenmiş dizimsel birimlerle (kelime gruplarıyla) işaretlenebildiği gibi, derecelendirilen sıfatın/zarfın kurucu olarak bizzat katıldığı dizimsel yapıyla da işaretlenebilir. Bu tarz derecelendirmelerde de birleştirme yolu esastır.

Karagöz, tarihî Türk lehçelerinde bazı sıfatların, kurucu olarak katıldıkları dizimsel yapılarla pekiştirilip derecelendirildiğini tespit etmiştir. Bunlar; isim tamlaması, yönelme grubu, çıkma grubu ve tekrar grubudur.

Bu bilgilerden sonra “İsim Tamlaması” başlığı altında “İsim tamlaması yapısıyla işaretlenen pekiştirilmiş ve derecelendirilmiş sıfatlar” Uygur Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesinde örneklerle anlatılmıştır. Aynı şekilde “Yönelme Grubu” açıklanarak “Yönelme grubu yapısıyla işaretlenen pekiştirilmiş ve derecelendirilmiş sıfatlar” incelenmiş ve “Çağatay Türkçesinde” örneklendirilmiş, “Yönelme grubu yapısıyla işaretlenen pekiştirilmiş ve derecelendirilmiş zarflar” yine Çağatay Türkçesinde ele alınmıştır. “Çıkma Grubu”, “Çıkma grubu yapısıyla işaretlenen pekiştirilmiş ve derecelendirilmiş sıfatlar” başlığı altında bütün tarihî Türk lehçelerinde örneklendirilmiş, “Çıkma grubu yapısıyla işaretlenen pekiştirilmiş ve derecelendirilmiş zarflar” yine ayrıntılarıyla anlatılmıştır. “Tekrar Grupları”; “Aynen Tekrar Grubu”, “Eş Anlamlı Tekrar Grubu” ve “İlâveli Tekrar Grubu” olarak ayrılmış, yukarıda belirtildiği şekilde sıfat ve zarfları pekiştirme ve derecelendirmeleri, tarihî Türk lehçelerinde örneklendirilmiştir.

Çalışma “Sonuç ve Değerlendirmeler” bölümüyle sona ermektedir. Bu bölümde *derecelendirme* ve *pekiştirme* tekrar kısaca açıklanmış, çalışmada yer alan biçimleniş ve işlevler toplu olarak değerlendirilmiştir. Çalışma “Bibliyografya” bölümü ile sona ermektedir.

İlknur Karagöz’ün “Tarihî Türk Lehçelerinde Sıfat ve Zarflarda Pekiştirme ve Derecelendirme” adlı çalışması; VIII. yüzyıldan itibaren Türkçenin bütün tarihî lehçelerinden metinler tarayarak tespit edilen verilerden hareketle, Türkçede pekiştirme ve derecelendirmelerin biçimleniş ve işlevlerinin ortaya konduğu, geniş kapsamlı bir çalışmadır. Konuyla ilgili önemli bir açığı kapatan çalışma, bu konudaki çalışmalara da kaynaklık edecek niteliktedir. İlknur Karagöz’ü, emek harcayarak ortaya koyduğu bu çalışmasından dolayı kutlarız.